

Universiteit Utrecht

Faculteit Sociale Wetenschappen

Het effect van ouderlijke scheiding op internaliserende problemen bij adolescenten met de emotionele band met moeder en emotionele band met vader als moderatoren

Masterthesis Jeugdstudies, 17 juni 2015

Auteur: Jip Nolten, 3811085

Begeleider: Dr. Z. Harakeh

Tweede beoordelaar: Prof. Dr. W.A.M. Vollebergh / Dr. V.P.J. Duindam

Word count: 5985

Samenvatting

Ondanks een wetsverandering in 2009 die het kind bij ouderlijke scheiding op de eerste plaats stelt, zijn negatieve effecten voor scheidingskinderen een groeiend probleem. Huidig onderzoek richt zich op de vraag of ouderlijke scheiding een voorspeller is voor internaliserende problemen, met de emotionele banden met ouders apart als moderatoren. Data werden verkregen van het TRAILS (TRacking Adolescents' Individual Lives Survey) onderzoek, gestart in 2001. Er participeerden 2230 adolescenten (49.2% jongens) met een gemiddelde leeftijd van 11 jaar. Middels vragenlijsten werden de variabelen uitgevraagd op drie meetmomenten (T1, T2 en T3). Een multiële lineaire regressie analyse toonde een verband aan tussen ouderlijke scheiding en internaliserende problemen in de vroege adolescentie (T2). Daarnaast werd een interactie-effect gevonden voor ouderlijke scheiding en emotionele band met vader op internaliserende problemen in de midden adolescentie (T3). Adolescenten met gescheiden ouders vertoonden meer, in plaats van minder, internaliserende problemen, wanneer de emotionele band met de vader als goed werd ervaren. Een direct verband van de emotionele band van ouders apart op internaliserende problemen werd niet aangetoond. Huidige studie biedt inzicht in het verloop van internaliserende problemen in de adolescentie, als gevolg van ouderlijke scheiding, en de unieke rol die de emotionele band met vader daarin speelt.

Trefwoorden: ouderlijke scheiding, internaliserende problemen, emotionele band, ouder-kindrelatie

Abstract

Despite changes in the law in 2009, which put the child in first place after divorce, negative effects on those children remain a growing problem. Current research focuses on the question whether parental divorce is a predictor for internalizing problems, using the emotional ties with both parents as moderators. Data was obtained from the TRAILS (TRacking Adolescents' Individual Lives Survey) research, launched in 2001. In this study 2230 adolescents (49.2% boys) with a mean age of 11 years participated. Through questionnaires the variables were measured in three waves (T1, T2 and T3). A multiple linear regression analysis showed an association between parental divorce and internalizing problems in early adolescence (T2). In addition, an interaction effect was found for parental divorce and emotional bond with father on internalizing problems in the middle adolescence (T3). This interaction-effect (T3) showed that adolescents with divorced parents exhibited more internalizing problems when the emotional bond with the father was good. A direct effect from the emotional bond with parents on internalizing problems wasn't found. The present study provides insight into the development of internalizing problems in adolescence, as a result of divorce, and the unique role that the emotional bond with father play in it.

Keywords: parental divorce, internalizing problems, emotional bond, parent-child relationship

Inleiding

Jaarlijks krijgen ongeveer 70 duizend thuiswonende kinderen en adolescenten in Nederland te maken met ouderlijke scheiding (CBS, 2015; Spruijt & Kormos, 2014). Het belang van de kinderen wordt, sinds een wetwijziging van 1 maart 2009, meer vooropgesteld (Spruijt & Kormos, 2014). Toch worden negatieve effecten, zoals internaliserende problemen, voor kinderen en adolescenten van gescheiden ouders groter (Amato, 2001; Spruijt & Kormos, 2014). Internaliserende problemen zijn naar binnen gerichte problemen, zoals angst, depressie en teruggetrokken gedrag (McConaughy & Skiba, 1993).

Er is recentelijk, mede door het stijgende scheidingspercentage, meer aandacht voor onderzoek naar negatieve gevolgen van scheiding voor kinderen en naar eventuele beschermende factoren (Valk, Spruijt, Goede, Maas, & Meeus, 2004). In de literatuur wordt gesuggereerd dat de kwaliteit van de emotionele band met ouders een beschermende rol kan spelen bij internaliserende problemen (Buist, Dekovič, Meeus, & van Aken, 2004). In de adolescentie wordt het gezin gezien als belangrijk referentiekader en ouders als belangrijke vorm van emotionele ondersteuning (Lopez & Brennan, 2000). De adolescent kan terugvallen op de ouders wanneer stress ontstaat, bijvoorbeeld als gevolg van ouderlijke scheiding. Internaliserende problemen zouden door een goede emotionele band met ouders kunnen worden voorkomen (Valk, et al., 2004). Doel van huidige studie is het blootleggen van de invloed van ouderlijke scheiding op internaliserende problemen bij adolescenten. Daarnaast zal de rol van de emotionele band met beide ouders apart worden belicht, als eventuele beschermingsfactor op dit verband.

Zowel mannen, vrouwen als kinderen worden relatief grote zorggebruikers na ouderlijke scheiding (Kunst, Meerding, Varenik, Polder, & Mackenbach, 2007). Interventies om de gevolgen van scheiding te beperken zijn over het algemeen gericht op het direct verwerken van negatieve gevoelens bij scheidingskinderen (Douglas, 2006). In dit veld wordt onderzoek veelal cross-sectioneel uitgevoerd, wat het onderscheiden van causale verbanden en langetermijneffecten onmogelijk maakt. Wanneer echter langetermijneffecten bekend zijn, kunnen deze worden ingezet om interventies te optimaliseren (Buist et al., 2004; Spruijt & Kormos, 2014). Huidige studie sluit hierbij aan door longitudinaal te toetsen. Het verbeteren van preventie en interventie is maatschappelijk relevant, omdat het op den duur mogelijk hoge zorgkosten als gevolg van scheiding kan drukken. Duiden van de rol van de emotionele band met ouders, na ouderlijke scheiding, geeft de mogelijkheid hen al dan niet gericht te betrekken bij interventie en preventie.

Ouderlijke scheiding en internaliserende problemen

Zoals eerder genoemd ervaren adolescenten negatieve gevolgen van ouderlijke scheiding, zoals internaliserende problemen (Amato, 2001). Huidig onderzoek belicht twee mogelijke verklaringen.

Ten eerste wordt het scheidingsproces door scheidingskinderen als zeer stressvol ervaren (Chase-lansdale & Hetherington, 1990). Volgens het *cumulatieve stress perspectief* komt dit niet voort uit de scheiding zelf, maar door de opeenstapeling van veranderingen die met de scheiding gepaard gaan (Singendonk & Meesters, 2002). Voorbeelden van deze veranderingen zijn het verlaten van het huis door een ouder, ruzies, ouderlijke stress en wisseling van school (Amato, 2001). De stress die hierdoor ontstaat kan jarenlang aanwezig blijven. Ook kan deze stress weer opspelen wanneer de adolescent te maken krijgt met ontwikkelingstaken in de adolescentie, zoals het ontwikkelen van een eigen identiteit (Amato, 2001). De reviewstudie van Hetherington, Bridges en Insabella (1998) bevestigt dat de opeenstapeling van veranderingen rondom ouderlijke scheiding een negatieve invloed heeft op de adolescent. Ook een longitudinale studie, welke gebruik maakt van interviews, vertoont dit beeld (Highet & Jamieson, 2007). Longitudinaal onderzoek gedurende de kindertijd en adolescentie laat zien dat vooral de combinatie van veranderingen in de ouder-kind relatie en de nieuwe woonsituatie, internaliserende problemen oplevert (Valk, et al., 2004).

De tweede verklaring voor internaliserende problemen na ouderlijke scheiding kan gevonden worden in het *parental loss perspective* (Amato, 1994). Binnen dit perspectief wordt ervan uitgegaan dat beide ouders een essentiële rol spelen in de ontwikkeling van de adolescent. Ouders spelen een belangrijke rol met betrekking tot emotionele steun, praktische hulp, informatie en supervisie gedurende de kindertijd (Amato, 1994). Adolescenten brengen weliswaar meer tijd door met leeftijdsgenoten dan met hun ouders; een hechtingsrelatie met een ouder blijkt niet zomaar te vervangen (Gardner, Pickett, Jefferies, & Knowles, 2005). Na ouderlijke scheiding wordt over het algemeen een kwalitatieve en kwantitatieve vermindering gezien van het contact met de uitwonende ouder (Amato, 1994). Cross-sectioneel onderzoek toonde aan dat adolescenten last kunnen krijgen van internaliserende problemen, wanneer één van de twee relaties met de biologische ouders (gedeeltelijk) wordt verbroken (Jong Gierveld & Tilburg, 2010). Ook cross-sectioneel vergelijkend onderzoek van Kalmijn, de Graaf, Groenou en Dykstra, (2001) toonde aan dat het gemis van een ouder direct kan leiden tot internaliserende problemen bij adolescenten.

Emotionele band met ouders en internaliserende problemen

Een goede emotionele band met ouders wordt gekenmerkt door warm, responsief gedrag en contact waarin het kind centraal staat (Christakis, Zimmerman, Di Giuseppe, & McCarty, 2004). Dit verband is te verklaren met de *social needs approach* (Bowlby, 1987). Vervolgens zal de emotionele band met beide ouders apart worden belicht.

Volgens de *social needs approach* heeft ieder mens relaties nodig om behoeften te vervullen, zoals warmte, intimiteit en veiligheid (Bowlby, 1987). Een gezin met onderling goede emotionele relaties geeft veiligheid en geborgenheid (Baumeister & Leary, 1995). Uit diverse longitudinale onderzoeken blijkt dat een goede relatie met ouders leidt tot minder negatieve uitkomsten voor adolescenten (Baumrind, 1991; Gecas & Seff, 1990). De cross-sectionele studie van Meadows, McLanahan en Brooks-Gun (2007) toonde aan dat een slechte emotionele relatie met ouders geassocieerd werd met internaliserende problemen. Longitudinale onderzoeken onder adolescenten toonden daarnaast herhaaldelijk aan dat een goede emotionele band met ouders leidde tot minder internaliserende problemen (Buist, et al., 2004; Mechanic & Hansell, 1989). Wanneer er geen goede emotionele band is met ouders, zullen internaliserende problemen toenemen. Op emotioneel gebied worden de behoeften van de adolescent dan niet bevredigd (Cobb, 1976).

Voorgaande studies richtten zich veelal op de emotionele band met beide ouders samen. Echter blijken er verschillen te zijn tussen vaders en moeders in ouder-kind relaties. In de literatuur wordt gesuggereerd dat moeders de belangrijkste personen zijn voor affectie en supervisie in het leven van adolescenten (Starrels, 1994). Adolescenten zouden een betere emotionele band hebben met hun moeder dan met hun vader en zouden ook eerder naar moeder toe trekken in perioden van stress (Youniss & Smollar, 1985). Deze bijzondere band met de moeder blijft gedurende de gehele adolescentie bestaan (Paterson et al., 1994). Verschillende cross-sectionele studies bevestigen de sterkere emotionele band met de moeder ten opzichte van de vader bij adolescenten (Cubis, Lewin, & Dawes, 1989; Pipp, Jennings, Lamborn, & Fischer, 1985). Uit zowel longitudinaal als cross-sectioneel onderzoek blijkt dat wanneer de emotionele band met moeder goed is, adolescenten minder internaliserende problemen vertonen (Allen et al., 2006; Umberson, 1992).

Ook vaders zijn belangrijke figuren in het leven van de adolescent. Uit cross-sectioneel onderzoek blijkt dat adolescenten - na hun moeder - altijd nog eerder steun zoeken bij hun vader als de emotionele band goed is, dan bij leeftijdsgenoten (Paterson, Field & Pryor, 1994). Uit interviews onder adolescenten blijkt dat vaders over het algemeen worden

gezien als bron van praktische- en morele steun en advies (Amato, 1987). Vaders nemen vaak de rol op zich om kinderen te disciplineren (Starrels, 1994). Adolescenten spreken minder vaak over emotionele zaken met vader. Gebeurt dit wel, dan is het minder openlijk dan met moeder (Paterson, et al., 1994). Toch blijkt ook de emotionele band met vader van invloed op het welzijn van de adolescent. Cross-sectionele studies toonden aan de een goede emotionele band met vader vaak samen ging met tevreden adolescenten die minder stress ervoeren en minder internaliserende problemen vertoonden (Amato, 1994).

Samenvattend kan gesteld worden dat de emotionele band met beide ouders een beschermende factor kan vormen voor internaliserende problemen. Aangezien de emotionele band met moeder over het algemeen als belangrijker wordt ervaren, wordt in huidige studie verwacht dat de emotionele band met moeder sterker beschermt voor internaliserende problemen dan de emotionele band met vader.

Emotionele band als moderator

Zojuist is beschreven dat ouderlijke scheiding kan leiden tot internaliserende problemen (Amato, 2001) en dat een goede emotionele band met ouders een beschermende factor kan zijn voor internaliserende problemen bij de adolescent. Uit de literatuur blijkt dat adolescenten op hun ouders terugvallen wanneer zij stress ervaren als gevolg van ouderlijke scheiding (Paterson, et al., 1994; Valk et al., 2004) Aangenomen kan worden dat, ook in het geval van ouderlijke scheiding, de emotionele band met moeder als belangrijker wordt ervaren dan de emotionele band met vader (Paterson, et al., 1994).

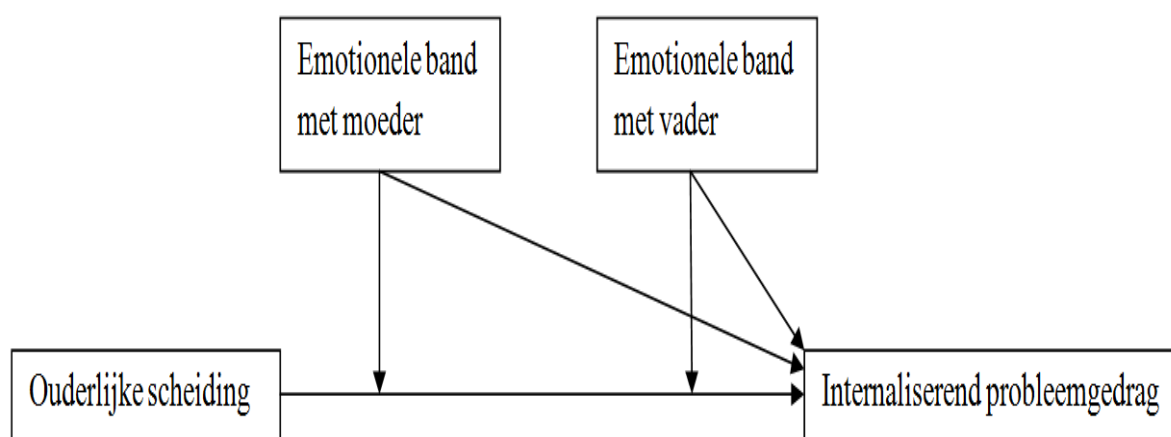
In de meeste gevallen, 85%, blijkt dat de vader uit het ouderlijk huis vertrekt (Spruijt & Kormos, 2014). Adolescenten blijven vaak bij hun moeder wonen en brengen minder tijd door met hun vader. Gesuggereerd kan worden dat adolescenten minder op hun vader terugvallen, om internaliserende problemen als gevolg van de ouderlijke scheiding te voorkomen. Voor zover bekend is er geen studie die zich heeft gericht op het verband tussen ouderlijke scheiding en internaliserende problemen, met de emotionele band met ouders als beschermende factor.

Het ervaren van warm, responsief contact waarin de adolescent zich centraal voelt staan, kan ervoor zorgen dat internaliserende problemen als gevolg van ouderlijke scheiding (gedeeltelijk) worden voorkomen. De emotionele band met moeder wordt hierbij als sterkere beschermende factor gezien als de emotionele band met vader.

Huidig onderzoek

Huidig onderzoek richt zich op de vraag of ouderlijke scheiding invloed heeft op internaliserende problemen in de adolescentie en de eventuele modererende rol van de emotionele band met ouders op dit verband. Voor het onderzoeksmodel: zie figuur 1.

Allereerst zal de relatie tussen ouderlijke scheiding en internaliserende problemen (T2 en T3) worden getoetst. Op basis van de literatuur wordt verwacht dat adolescenten met gescheiden ouders meer internaliserende problemen ervaren dan adolescenten uit intacte gezinnen (Amato, 2001). Ten tweede zal de relatie tussen emotionele band met beide ouders apart en internaliserende problemen worden getoetst. Op basis van de literatuur wordt verwacht dat de emotionele band met beide ouders een beschermende factor vormt voor internaliserende problemen (Meadows, et al., 2007). Naar verwachting zal de emotionele band met moeder als beschermende factor sterker zijn dan de emotionele band met vader (Amato, 1994; Paterson, et al., 1994). Tenslotte zal getoetst worden of de emotionele band met beide ouders apart een beschermende rol speelt met betrekking tot de relatie tussen ouderlijke scheiding en internaliserende problemen bij adolescenten. Op basis van de literatuur wordt verwacht dat de emotionele band met beide ouders apart een beschermende factor vormt op het verband tussen ouderlijke scheiding en internaliserende problemen bij adolescenten na ouderlijke scheiding (Paterson, et al., 1994; Valk, et al., 2004).

Figuur 1. Systematische weergave van het onderzoeksmodel

Methoden

Procedure

Huidig onderzoek maakt gebruik van data uit het TRAILS (TRacking Adolescents' Individual Lives Survey) onderzoek. TRAILS is een longitudinaal onderzoek dat vanaf 2001 een groep van 2230 adolescenten volgt in de leeftijd van 10-12 jaar tot ongeveer 25 jaar, in Noord-Nederland. Het gehele onderzoek heeft als doel het beter begrijpen van voorspellers en gevolgen van (geestelijke) gezondheid gedurende de ontwikkeling van jongeren. Het TRAILS onderzoek heeft goedkeuring ontvangen van de centrale commissie voor mensgebonden onderzoek (CCMO) en waarborgt anonimiteit van de participanten. Als eerste stap in de benadering van de deelnemers voor TRAILS zijn vijf gemeenten in het noorden van Nederland aangeschreven. De gemeenten hebben gegevens verstrekt van 3483 personen geboren tussen 10-01-1989 en 09-03-1990. De basisscholen in diezelfde gemeenten, inclusief speciaal onderwijs, kregen een brief met informatie over het TRAILS onderzoek en het verzoek mee te werken. Medewerking van de scholen was een eerste vereiste om de adolescenten en hun ouders te benaderen. De informatiefolders die deelnemende gezinnen kregen toegestuurd bevatten informatie over de procedure en de doelen van het TRAILS onderzoek. Daarnaast kwam een onderzoeker van TRAILS op de scholen om de kinderen te informeren over de studie. Toestemming werd gegeven door ouders en kind door middel van schriftelijke *actieve informed consent*. Een aantal kinderen (n=210) werd geëxcludeerd wegens een ernstige psychische stoornis of handicap of wanneer er geen Nederlands sprekende ouder aanwezig was. Bij Turkse en Marokkaanse ouders kon een tolk worden ingezet, zodat zij wel konden participeren in het onderzoek. De participanten werden beloond in de vorm van cadeaubonnen.

Participanten

Het eerste meetmoment (T1) vond plaats in 2001 en 2002, met 2230 participanten. De gemiddelde leeftijd van de participanten was 11 jaar (M= 11.09, SD= 0.56), waarvan 50,8% meisjes en 49,2% jongens. Het tweede meetmoment (T2) vond plaats in 2003 en 2004, met 2149 participanten. De gemiddelde leeftijd van de participanten was 14 jaar (M=13.56, SD=0.53), waarvan 51,0% meisjes en 49,0% jongens. Het derde meetmoment (T3) vond plaats in 2005 tot 2007, met 1816 participanten. De gemiddelde leeftijd van de participanten was 16 jaar (M= 16.28, SD= 0.71), waarvan 52,3% meisjes en 47,7% jongens. De meetmomenten representeren de pre-adolescentie (T1), de vroege adolescentie (T2) en de

midden adolescentie (T3) (Huisman et al., 2008). Deze drie metingen zullen in huidige studie worden meegenomen.

Meetinstrumenten

Scheiding (T1). Ouders konden aangeven of zij gescheiden waren van de andere biologische ouder van het kind of niet. Niet gescheiden ouders vormden hier de referentiecategorie.

Internaliserende problemen (T2 & T3). Internaliserende problemen werden gemeten aan de hand van de zelfrapportage vragenlijst Youth Self Report (YSR) (Achenbach, & Rescorla, 2001). De YSR bestaat voor internaliserend probleemgedrag uit drie subschalen: teruggetrokken/depressief gedrag, lichamelijke klachten en angstig/depressief gedrag. Deze subschalen vormden samen de subschaal internaliserend gedrag met in totaal 31 items. De gehele subschaal zal worden meegenomen in huidig onderzoek. Voorbeelden van items zijn; 'ik ben ongelukkig, verdrietig of gedgeprimeerd' en 'ik voel me waardeloos of minderwaardig'. De antwoordmogelijkheden worden weergegeven op een driepuntsschaal: 0= Helemaal niet, 1= Een beetje of soms, 2= Duidelijk of vaak. De subschaal internaliserend gedrag heeft een Cronbach's alpha van .88 (T2) en .89 (T3).

Emotionele band ouders (T1). De emotionele band met ouders wordt gekenmerkt door de mate van warm, responsief gedrag en contact waarin het kind centraal staat (Christakis, et al., 2004). Dit werd gemeten aan de hand van de vragenlijst Social Production Function (SPF) (Ormel, Lindenberg, Steverink, & Vonkorff, 1997). In huidig onderzoek werd de emotionele band van beide ouders met de adolescent apart meegenomen met de subschalen 'affectie moeder' en 'affectie vader'. Beide subschalen bestaan uit 4 dezelfde items aangepast aan het geslacht van de ouder. Voorbeelden van items zijn; 'mijn moeder/vader helpt me als er iets is' en 'mijn moeder/vader kan ik echt vertrouwen'. De antwoordmogelijkheden worden weergegeven op een vijf puntsschaal: 1= nooit, 2= bijna nooit, 3= soms, 4=bijna altijd, 5=altijd. De subschaal 'affectie moeder' heeft een Cronbach's alpha van .79, de Cronbach's alpha van de subschaal 'affectie vader' is .85.

Controlevariabelen. Variabelen die invloed kunnen hebben op de uitkomsten van het onderzoek zullen worden meegenomen als controlevariabelen. Om de effecten te meten vanaf meetmoment 1 zal worden gecontroleerd voor een basisniveau van internaliserende problemen (T1). Daarnaast zal worden gecontroleerd voor een variabele die meet of de kinderen de scheiding daadwerkelijk hebben meegemaakt, omdat huidig theoretische kader zich richt op kinderen die ouderlijke scheiding hebben meegemaakt. Sociaaleconomische

status (SES) heeft invloed op zowel internaliserende problemen als op scheidingscijfers (Page & Bretherton, 2001), waardoor het als een confounder kan werken. Het opleidingsniveau van beide ouders vormt samen met het beroep van beide ouders en het inkomen de controlevariabele SES, welke wordt meegenomen als continue variabele. Ten slotte zal ook leeftijd meegenomen worden als continue variabele.

Data-analyse

Voor de data-analyse is gebruikgemaakt van IBM SPSS Statistics 20. Allereerst werden missende waarden in de data opgespoord, er waren een aantal missings op de variabele internaliserende problemen: 29 (T2), 425 (T3) en 97 (zowel T2 als T3). Door de grote hoeveelheid missings werden ze geïmputeerd met de *expectation-maximization* methode (EM). Daarna werden uitbijters opgespoord. Er waren 40 uitbijters op de variabele internaliserende problemen, 20 op T2 en 20 op T3. Deze scores waren hoog, maar niet onmogelijk en zijn niet verwijderd omdat dit juist interessante scores zouden kunnen zijn. Er werden schalen gemaakt voor emotionele band vader en emotionele band moeder, deze werden gecentreerd om multicollineariteit met de interactieterm te voorkomen. Opeenvolgend werden de beschrijvende statistieken (gemiddelde en standaarddeviatie) opgevraagd voor de variabele internaliserende problemen (T2 en T3), emotionele band met moeder en emotionele band met vader. Daarnaast werden frequenties opgevraagd van de variabele scheiding. Er werd een independent samples t-test uitgevoerd, om uit te wijzen of internaliserende problemen op T2 en T3 significant verschilden. Correlaties werden berekend met twee methoden. Alle correlaties met de binaire onafhankelijke variabele (scheiding) werden gemeten met een *punt-biseriële correlatie*. De overige correlaties tussen de afhankelijke variabele en de moderatoren werden gemeten met een *pearson correlatie*. Om de onderzoeksvragen te toetsen werden twee multiële regressie analyses uitgevoerd, één voor T2 en één voor T3. Voor deze analyse zijn een aantal assumpties van belang: afwezigheid van multicollineariteit, lineair verband tussen de afhankelijke en onafhankelijke variabele, homoscedasticiteit en normaliteit van de residuen. Aan de eerste drie assumpties is voldaan. De laatste assumptie, normaliteit van residuen, is geschonden. Echter kan aan de hand van de *central limit theorem* worden aangenomen dat bij een grote steekproef de residuen normaal verdeeld zijn (Field, 2013). De multiële lineaire regressie werd uitgevoerd in drie blokken. In blok 1 werden de covariabelen toegevoegd: internaliserende problemen (T1), leeftijd (T1), 'scheiding meegemaakt' (T1) en SES (T1). In blok 2 werden de hoofdeffecten ouderlijke scheiding, emotionele band moeder en emotionele band vader toegevoegd. In blok 3 werden

de interactietermen scheiding * emotionele band vader en scheiding * emotionele band moeder toegevoegd. Om een conclusie te kunnen trekken over het hoofdeffect en het moderatie-effect wordt het significantieniveau ($p < .05$), effectgrootte en proportie verklaarde variantie bekeken.

Resultaten

Beschrijvende statistiek

De beschrijvende statistieken toonden dat binnen deze steekproef 21.3% van de adolescenten gescheiden ouders had, 78.7% leefde in een intact gezin. Bij gescheiden ouders werd gevraagd of het kind al geboren was ten tijde van de ouderlijke scheiding. Het blijkt dat in de gehele steekproef 21% de ouderlijke scheiding heeft meegemaakt. Vrijwel alle adolescenten met gescheiden ouders waren al geboren ten tijde van de ouderlijke scheiding. Daarna zijn de gemiddelden en standaardafwijkingen van de variabelen internaliserende problemen (T2 en T3), emotionele band met moeder en emotionele band met vader berekend. Op internaliserende problemen werd gemiddeld .33 ($SD = .24$) gescoord op T2 en .31 ($SD = .22$) op T3. Internaliserende problemen worden gemeten op een schaal van 0 (helemaal niet) tot en met 2 (duidelijk of vaak); dit maakt genoemde gemiddelde scores vrij laag. Uit een paired samples t-test blijkt dat het afname van internaliserende problemen op T2 en T3 significant is ($t(2229) = 4,64, p < .001$). Op de schaal emotionele band moeder werd gemiddeld 4.37 ($SD = .64$) gescoord op T1. Op de schaal emotionele band vader werd gemiddeld 4.22 ($SD = .77$) gescoord op T1. De schaal van emotionele band met zowel moeder als vader werd gemeten van 1 (nooit) tot en met 5 (altijd), dit maakt de genoemde gemiddelde scores vrij hoog.

Correlaties tussen de ouderlijke scheiding, internaliserende problemen (T2 en T3), emotionele band moeder en emotionele band vader zijn weergegeven in tabel 1. Af te lezen is dat ouderlijke scheiding positief samenhangt met internaliserende problemen op beide meetmomenten. Het hebben van gescheiden ouders gaat bij adolescenten vaak gepaard met meer internaliserende problemen en een minder goede emotionele band met vader. De emotionele band met moeder en de emotionele band met vader waren positief gecorreleerd. Dit impliceert dat wanneer de band met één ouder goed is, de band met de andere ouder dat ook is.

Tabel 1

Correlatietabel voor Ouderlijke Scheiding, Internaliserende Problemen T2, Internaliserende Problemen T3, Emotionele band Moeder en Emotionele band Vader

	1	2	3	4	5
1. Ouderlijke scheiding	-				
2. Internaliserende problemen T2	.06** a	-			
3. Internaliserende problemen T3	.06** a	.64***	-		
4. Emotionele band moeder	.01 a	-.08***	-.05*	-	
5. Emotionele band vader	-.04* a	-.11***	-.08***	.61***	-

Noot. a punt- biseriële correlatiecoëfficiënt

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

Bij *pearson* en *punt-biseriële* correlaties geldt dat een effectgrootte van .10 als zwak wordt beschouwd, .30 als matig en .50 als groot (Cohen, 1992). De bovengenoemde correlaties waren over het algemeen zwak, uitgezonderd die van de relatie tussen internaliserende problemen op beide meetmomenten en die tussen de emotionele band moeder en emotionele band vader.

Multipele lineaire regressie analyse

Voor het toetsen van de onderzoeksvragen zijn twee multipele regressie analyses uitgevoerd; één voor T2 en één voor T3. Resultaten zijn af te lezen in tabel 2.

In het eerste model werden de controlevariabelen; internaliserende problemen (T1), ‘scheiding meegemaakt’, leeftijd en SES toegevoegd. Op beide meetmomenten bleken internaliserende problemen T1 en ‘scheiding meegemaakt’ positief gerelateerd aan internaliserende problemen. Dit betekent dat adolescenten met meer internaliserende problemen (T1) of adolescenten die de scheiding van hun ouders hadden meegemaakt meer internaliserende problemen rapporteerden op latere leeftijd. Op T3 bleek dat ook SES een significant effect had op internaliserende problemen; hoe hoger je SES, hoe minder internaliserende problemen. Het eerste model verklaarde 25% van de variantie van internaliserende problemen op T2 en 15,4% op T3.

In het tweede model werden de hoofdeffecten toegevoegd: ouderlijke scheiding, emotionele band moeder en emotionele band vader. Op T2 bleek dat kinderen van gescheiden

ouders meer internaliserende problemen rapporteerden dan kinderen uit intacte gezinnen. Op T3 bleek er geen enkel significant hoofdeffect te bestaan. Het tweede model verklaarde 25,3% van de variantie van internaliserende problemen op T2 en 15,7% op T3.

In het derde model werden de interactietermen ouderlijke scheiding * emotionele band moeder en ouderlijke scheiding * emotionele band vader toegevoegd. Op T2 waren de interactietermen allebei niet significant, beiden werden verwijderd uit de analyse.

Desalniettemin was de interactieterm ouderlijke scheiding * emotionele band vader op T3 significant. Ondanks de kleine effectgrootte is het interactie-effect duidelijk waarneembaar in figuur 2. Een goede emotionele band met vader werkt voor adolescenten uit intacte gezinnen als beschermende factor voor internaliserende problemen. Voor adolescenten met gescheiden ouders, blijkt de emotionele band met vader een positieve voorspeller voor internaliserende problemen. Een goede emotionele band met vader blijkt, na scheiding, te leiden tot meer internaliserende problemen. Het derde model verklaarde 16,1% van de variantie van internaliserende problemen (T3).

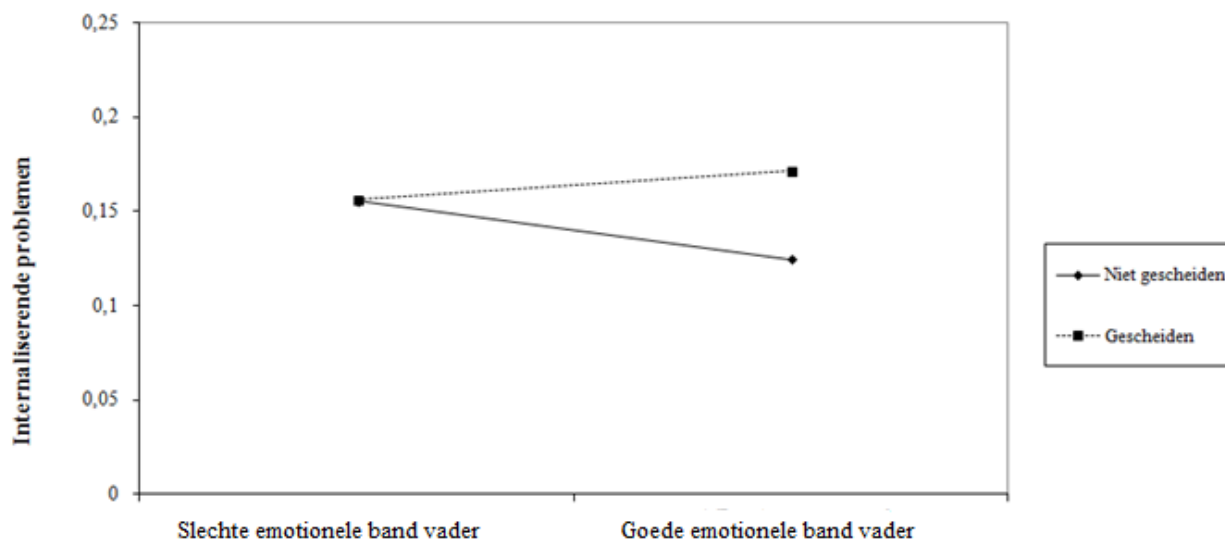
Tabel 2

Multipele Lineaire Regressieanalyse met Ouderlijke Scheiding (T1) als voorspeller van Internaliserende Problemen (T2 en T3), met Internaliserende Problemen (T1), Scheiding meegemaakt¹ en SES als controlevariabelen toegevoegd

	B		SE		β	
	T2	T3	T2	T3	T2	T3
Internaliserende problemen T1	.50	.38	.02	.03	.49***	.37***
Scheiding meegemaakt	.03	.05	.01	.01	.06**	.11***
Leeftijd	-.00	.01	.01	.01	-.00	.03
SES	-.00	-.02	.01	.01	-.01	-.05*
Ouderlijke scheiding	.03	.02	.01	.02	.05*	.03
Emotionele band moeder	.00	.02	.01	.01	.01	.05
Emotionele band vader	-.01	-.02	.01	.01	-.03	-.05
Ouderlijke scheiding * Emotionele band moeder	-	.01	-	.03	-	.01
Ouderlijke scheiding * Emotionele band vader	-	.04	-	.02	-	.07*

*Noot. * p<.05, ** p<.01, *** p<.001*

¹ Analyses zijn uitgevoerd met en zonder de variabele ‘Scheiding Meegemaakt’, deze resultaten verschilden niet significant waardoor besloten is deze variabele in de analyses mee te nemen.

Figuur 2. Interactie-effect van ouderlijke scheiding en emotionele band vader op internaliserende problemen (T3).

Additionele analyse

Uit de literatuur bleek dat er verschillen bestaan tussen jongens en meisjes wat betreft de gevolgen van ouderlijke scheiding (Amato, 2001). Om uit te zoeken in hoeverre geslacht de resultaten van huidig onderzoek beïnvloedt zijn additionele analyses uitgevoerd. Allereerst is geslacht toegevoegd als controlevariabele om de invloed op het huidige model te exploreren. Daarna is de analyse apart uitgevoerd voor jongens en voor meisjes, om deze groepen met elkaar te vergelijken.

In tabel 3 zijn de resultaten weergegeven van de eerste additionele analyse waarbij geslacht is toegevoegd in de multi-pele lineaire regressie analyse. Na het toevoegen van geslacht als covariabele bleven de resultaten op T2 en T3 vrijwel gelijk. Op T2 blijven internaliserende problemen (T1), ‘scheiding meegemaakt’ (T1) en ouderlijke scheiding (T1) significante voorspellers voor internaliserende problemen. Op T3 blijven ook internaliserende problemen (T1), ‘scheiding meegemaakt’ (T1) en ouderlijke scheiding (T1) significante voorspellers van internaliserende problemen. Op beide meetmomenten kwam geslacht (T1) er als enige significante voorspeller voor internaliserende problemen bij.

Tabel 3

Additionele analyse: Multipele Lineaire Regressieanalyse met Ouderlijke Scheiding (T1) als voorspeller van Internaliserende Problemen (T2 en T3), met Internaliserende Problemen (T1), Scheiding Meegemaakt² en SES als controlevariabelen, Sekse als extra (controle)variabele toegevoegd

	B		SE		β	
	T2	T3	T2	T3	T2	T3
Sekse	-.10	-.13	.01	.01	-.23***	-.26***
Internaliserende problemen T1	.48	.35	.02	.02	.47***	.34***
Scheiding meegemaakt	.03	.04	.01	.01	.04*	.09***
Leeftijd	-.00	.02	.01	.01	-.00	.03
SES	-.00	-.02	.01	.01	-.01	-.05*
Ouderlijke scheiding	.03	.02	.01	.01	.04*	.03
Emotionele band moeder	-.01	.01	.01	.01	-.02	.02
Emotionele band vader	-.01	-.02	.01	.01	-.02	-.03
Ouderlijke scheiding * Emotionele band moeder	-	.02	-	.02	-	.02
Ouderlijke scheiding * Emotionele band vader	-	.03	-	.02	-	.06

*Noot. * p<.05, ** p<.01, *** p<.001*

² Analyses zijn uitgevoerd met en zonder de variabele ‘Scheiding Meegemaakt’, deze resultaten verschieden niet significant waardoor besloten is deze variabele in de analyses mee te nemen.

De resultaten van de eerder uitgevoerde multipele regressie analyse, uitgesplitst naar geslacht, zijn af te lezen in tabel 4 (meetmoment 2) en tabel 5 (meetmoment 3). Wanneer de verschillen in de resultaten tussen jongens en meisjes nader werden bekeken aan de hand van aparte analyses, bleken alle eerder genoemde effecten voor jongens te verdwijnen, op het effect van internaliserende problemen (T1) na. Het effect van internaliserende problemen (T1) bleef bestaan op zowel T2 als op T3. Voor meisjes bleef naast internaliserende problemen (T1) ook de covariabele ‘scheiding meegemaakt’ significant op beide meetmomenten. Voor beide geslachten verdwenen alle hoofd- en interactie-effecten op beide meetmomenten na het uitvoeren van de twee aparte analyses.

Tabel 4

Additionele analyse: Multipele Lineaire Regressieanalyse met Ouderlijke Scheiding (T1) als voorspeller van Internaliserende Problemen (T2), met Internaliserende Problemen (T1), Scheiding Meegemaakt³ en SES als controlevariabelen uitgesplitst naar Geslacht op T2

	Internaliserende problemen T2					
	B		SE		β	
	Meisjes	Jongens	Meisjes	Jongens	Meisjes	Jongens
Internaliserende problemen T1	.49	.40	.03	.03	.47***	.46***
Scheiding meegemaakt	.03	.01	.02	.01	.06*	.02
Leeftijd	-.01	.00	.01	.01	-.02	.00
SES	-.01	.00	.01	.01	-.03	.01
Ouderlijke scheiding	.03	.02	.02	.02	.04	.05
Emotionele band moeder	-.01	-.01	.01	.01	-.02	-.03
Emotionele band vader	-.01	-.01	.01	.01	-.03	-.03

Noot. * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

³ Analyses zijn uitgevoerd met en zonder de variabele ‘Scheiding Meegemaakt’, deze resultaten verschilden niet significant waardoor besloten is deze variabele in de analyses mee te nemen.

Tabel 5

Additionele analyse: Multipele Lineaire Regressieanalyse met Ouderlijke Scheiding (T1) als voorspeller van Internaliserende Problemen (T2), met Internaliserende Problemen (T1), Scheiding Meegemaakt⁴ en SES als controlevariabelen uitgesplitst naar Geslacht op T3

	Internaliserende problemen T3					
	B		SE		β	
	Meisjes	Jongens	Meisjes	Jongens	Meisjes	Jongens
Internaliserende problemen T1	.37	.26	.03	.02	.37***	.35***
Scheiding meegemaakt	.05	.01	.01	.01	.12***	.01
Leeftijd	.00	.01	.01	.01	.02	.04
SES	-.02	-.01	.01	.01	-.05	-.03
Ouderlijke scheiding	.03	.01	.02	.01	.05	.02
Emotionele band moeder	.01	-.01	.01	.01	.02	-.05
Emotionele band vader	-.01	.00	.01	.01	-.04	.00
Ouderlijke scheiding * Emotionele band moeder	.02	.01	.03	.02	.02	.03
Ouderlijke scheiding * Emotionele band vader	.04	.01	.02	.02	.06	.04

*Noot. * p<.05, ** p<.01, *** p<.001*

⁴ Analyses zijn uitgevoerd met en zonder de variabele ‘Scheiding Meegemaakt’, deze resultaten verschilden niet significant waardoor besloten is deze variabele in de analyses mee te nemen.

Discussie

Het doel van huidige, longitudinale studie was inzicht te krijgen in de relatie tussen ouderlijke scheiding en internaliserende problemen bij adolescenten. Daarnaast werd gekeken naar de invloed van de emotionele banden met beide ouders apart op dit verband. Huidig onderzoek toont een direct verband aan voor ouderlijke scheiding en internaliserende problemen in de vroege adolescentie (T2). Daarnaast blijkt er een interactie-effect te bestaan tussen ouderlijke scheiding, emotionele band met vader en internaliserende problemen in de midden adolescentie (T3). Voor adolescenten uit intacte gezinnen is een goede emotionele band met vader een beschermende factor bij internaliserende problemen. Wanneer adolescenten opgroeien in een gezin waarin de ouders voor de adolescentie zijn gescheiden, blijkt een goede emotionele band met vader juist te leiden tot meer internaliserende problemen in de loop van de adolescentie. Een direct verband tussen banden met ouders en internaliserende problemen of een interactie-effect voor ouderlijke scheiding en emotionele band met moeder op internaliserende problemen werd niet gevonden.

Direct verband ouderlijke scheiding op internaliserende problemen

Huidig onderzoek toont aan dat wanneer ouderlijke scheiding vóór de adolescentie heeft plaatsgevonden (T1), deze een voorspeller is van internaliserende problemen in de vroege adolescentie (12-14 jaar, T2). Ouderlijke scheiding, plaatsgevonden vóór de adolescentie (T1), wordt daarentegen niet geassocieerd met internaliserende problemen in de midden adolescentie (14-16 jaar, T3).

De eerste bevinding, dat ouderlijke scheiding (T1) een voorspeller is van internaliserende problemen in de vroege adolescentie (T2), is in overeenstemming met opgestelde hypothese en bevindingen uit voorgaand onderzoek (Amato, 2001). Dit is te verklaren met het *cumulatief stress perspectief* (Singendonk & Meesters, 2002). Dit perspectief stelt dat veranderingen in het leven van de adolescent als stressoren kunnen werken. Wanneer een adolescent te maken krijgt met te veel stressoren, leidt dit tot internaliserende problemen. Ouderlijke scheiding brengt veranderingen met zich mee, zoals verhuizing en veranderingen in de ouder-kind relatie (Amato, 2001). Stress die ouderlijke scheiding met zich meebrengt kan jaren voortduren. Daarnaast gaat de vroege adolescentie, ook zonder scheiding, al gepaard met diverse stressvolle veranderingen; adolescenten ontwikkelen hun eigen identiteit, autonomie en intimiteit (Samuolis, Layburn, & Schiaffino, 2001). ‘Normale’ veranderingen die horen bij de adolescentie en de veranderingen als gevolg

van ouderlijke scheiding tezamen bezorgen de adolescent veel stress. Dit teveel aan stress kan leiden tot internaliserende problemen.

Ouderlijke scheiding blijkt in huidige onderzoek geen voorspeller van internaliserende problemen in de midden adolescentie (T3). Dit is niet in overeenstemming met de opgestelde hypothese en bevindingen uit voorgaand onderzoek (Amato, 2001). Dat dit verband niet gevonden wordt, kan verklaard worden aan de hand van veranderende relaties in de adolescentie. In deze periode maken adolescenten zich los van hun ouders en brengen meer tijd door met leeftijdsgenoten (Warr, 2002). Ondanks het feit dat ouders in de adolescentie nog steeds een belangrijke rol spelen op het gebied van emotionele steun, praktische hulp, informatie en supervisie wordt de mening en steun van leeftijdsgenoten belangrijker (Amato, 1994). Het gezin als referentiekader voor advies verdwijnt verder naar de achtergrond en problemen in het gezin hebben minder directe invloed op de gevoelens van de adolescent (Samuolis, et al., 2001). Internaliserende problemen, als gevolg van veranderingen in de gezinssituatie, komen steeds minder vaak voor. Daarnaast blijkt uit de literatuur dat wanneer de scheiding langer geleden heeft plaatsgevonden, de negatieve gevolgen, zoals internaliserende problemen, minder sterk aanwezig zijn (Clarke-Stewart & Brentano, 2006). De adolescent leert omgaan met de gevolgen van scheiding en went aan de nieuwe situatie. Dit proces zorgt ervoor dat adolescenten minder internaliserende problemen ervaren in de loop van de adolescentie (T3) ten opzichte van de vroege adolescentie (T2) als gevolg van ouderlijke scheiding.

Direct verband emotionele band ouders op internaliserende problemen

In huidig onderzoek blijkt de emotionele band met beide ouders in zowel de vroege (T2), als de midden adolescentie (T3) geen voorspeller van internaliserende problemen. Dit is niet in overeenstemming met de gestelde hypothese en voorgaand onderzoek. Adolescenten zouden minder internaliserende problemen ervaren wanneer hun ouders affectie tonen, hun kind accepteren en steun bieden (Buist, et al., 2004). Een goede emotionele band met vader zou zorgen voor minder stress en minder internaliserende problemen onder adolescenten. Voor moeder werd zelfs een nog sterkere beschermende factor bij internaliserende problemen verwacht (Amato, 1994; Pipp et al., 1985).

De literatuur onderbouwt, voor zover bekend, slechts één verklaring voor het ontbreken van dit verband in huidig onderzoek. Deze verklaring sluit aan bij een belangrijke ontwikkelingstaak in de vroege adolescentie: het herstructureren van de ouder-kind relatie (Pipp, et al., 1985). Uit onderzoek blijkt dat de emotionele banden met ouders redelijk stabiel

blijven gedurende de adolescentie, maar dat de waardering van deze banden door de adolescent verandert (Engels, Finkenauer, Meeus & Dekovic, 2002). Vooral in de vroege adolescentie trekken jongeren veel op met leeftijdsgenoten en zetten zij zich af tegen hun ouders. Zij bouwen nieuwe intieme relaties op, waar ze in perioden van stress en verandering op kunnen terugvallen. Ouders staan in dezelfde mate klaar voor hun kind, maar deze prefereert zijn leeftijdsgenoten als steun. Doordat adolescenten de emotionele band met hun ouders niet op waarde schatten, werkt deze niet als beschermende factor bij internaliserende problemen (Engels, et al., 2002).

Modererende rol van emotionele band met ouders

Huidig onderzoek toont aan dat er geen interactie-effect bestaat tussen ouderlijke scheiding en emotionele band met één van de ouders op internaliserende problemen in de vroege adolescentie (T2). In de midden adolescentie (T3) blijkt er wel een interactie-effect te bestaan tussen ouderlijke scheiding en de emotionele band met vader op internaliserende problemen; interactie met de emotionele band met moeder wordt niet gevonden.

Huidige resultaten in de vroege adolescentie (T2) zijn niet in overeenstemming met de opgestelde hypothese. Uit voorgaand onderzoek blijkt dat emotionele banden met ouders vooral belangrijk zijn in perioden van stress en belangrijke veranderingen (Lopez & Brennan, 2000), zoals ouderlijke scheiding (Paterson, et al., 1994). Uit de literatuurstudie van Lopez en Brennan (2000) bleek dat adolescenten ten tijden van stress naar hun ouders toe trekken. Echter blijkt uit voorgaande literatuur dat er diverse sociaal-emotionele ontwikkelingen plaatsvinden in de adolescentie, waaronder het zich losmaken van de ouders en meer tijd doorbrengen met leeftijdsgenoten (Pipp, et al., 1985; Warr, 2002). Een verklaring voor het niet vinden van een interactie-effect in de vroege adolescentie zou kunnen liggen in de mate waarin de adolescent op de emotionele band met ouders vertrouwt. Zoals eerder beschreven blijkt uit onderzoek van Engels en collega's (2002) dat de emotionele band met ouders minimaal verandert, maar dat adolescenten meer waarde hechten aan de mening en steun van hun leeftijdsgenoten. Xin, Chi en Yu (2009) suggereren bovendien dat adolescenten eerder naar leeftijdsgenoten toetrekken, omdat ouders te veel betrokken zijn bij de ouderlijke scheiding en de gevolgen daarvan. Ook dit zou een reden kunnen zijn om sterker op de band met leeftijdsgenoten te vertrouwen na de ouderlijke scheiding. Zo blijkt uit onderzoek van Leon (2003) en Xin en collega's (2009) dat de relatie met vrienden kan werken als beschermende factor voor negatieve gevolgen na scheiding, zoals internaliserende problemen.

Ook de resultaten in de midden adolescentie (T3) zijn niet geheel in overeenstemming

met de gestelde hypothese. Er werd een interactie-effect gevonden voor ouderlijke scheiding met de emotionele band met vader op internaliserende problemen; de interactie met de emotionele band met moeder ontbrak. Het gevonden interactie-effect toonde aan dat voor adolescenten uit intacte gezinnen een goede emotionele band met vader fungeerde als beschermende factor voor internaliserende problemen. Echter bleek dat bij adolescenten met gescheiden ouders een goede emotionele band met vader leidde tot meer internaliserende problemen.

Een verklaring voor dit interactie-effect kan worden gevonden in het veranderende contact met vader. In de huidige tijd gaat 85% van de kinderen na ouderlijke scheiding bij hun moeder wonen (Spruijt & Kormos, 2014). Desondanks wordt de emotionele band met vader in de loop van de adolescentie belangrijker. Vaders worden gezien als verstrekkers van advies en hulp voor het verdere levenspad, omdat ze vanuit hun instrumentele rol advies verstrekken over bijvoorbeeld studie- en carrièrekeuze (Videon, 2005). De meeste vaders blijven nauw betrokken bij de opgroeiende adolescent (Spruijt & Kormos, 2014). Uit het *parental loss perspective* blijkt het essentieel dat beide ouders betrokken zijn om de ontwikkeling van de adolescent te optimaliseren (Amato, 1994). Het vasthouden van een goede emotionele band met vader blijkt echter niet alleen positieve effecten te hebben. Voor zover bekend is er één onderzoek dat deze bewering ondersteunt (Furstenberg, Morgan & Allison, 1987). Furstenberg en collega's (1987) geven echter geen verklaring voor deze resultaten; zij doen slechts de suggestie dat deze gevonden zou kunnen worden in het loyaliteitsconflict dat adolescenten na ouderlijke scheiding kunnen ervaren.

Met het loyaliteitsconflict na ouderlijke scheiding, wordt gedoeld op de schuldgevoelens die ontstaan nadat adolescenten het gevoel krijgen te moeten kiezen tussen hun ouders (Wallerstein & Kelly, 1979). Wanneer adolescenten een beroep doen op de emotionele band met vader, zouden er schuldgevoelens kunnen ontstaan omdat zij hun moeder passeren, zeker omdat adolescenten vaker bij moeder wonen. Schuldgevoelens tegenover belangrijke hechtingsfiguren kunnen direct leiden tot internaliserende problemen bij de adolescent (Gryncz & Fincham, 1990). Daarnaast kunnen deze schuldgevoelens als gevolg van contact met vader als stressor fungeren, wat volgens het *cumulatieve stress perspectief* de kans vergroot op internaliserende problemen bij adolescenten.

Limitaties

Huidig onderzoek kent een aantal zwakke punten. Ten eerste is ouderlijke scheiding gemeten als dichotoom construct; biologische ouders waren wel of niet gescheiden. Geen

rekening werd gehouden met de (leef)omstandigheden na de scheiding, zoals een gezin met stiefouder(s) of co-ouderschap (Spruijt, & Kormos, 2014). Elke woonsituatie brengt extra risico- en beschermende factoren met zich mee. Wanneer in vervolgonderzoek hier aandacht aan wordt geschonken, zal een vollediger beeld ontstaan van het proces na ouderlijke scheiding en de gevolgen voor adolescenten. Ten tweede rapporteerden er in de gebruikte steekproef weinig adolescenten internaliserende problemen. Wanneer vervolgonderzoek gebruik maakt van een klinische steekproef kan dieper ingegaan worden op verschillende internaliserende problemen en de onderliggende mechanismen. Ten slotte kan de zelfrapportage die gebruikt is worden gezien als limitatie. Zowel internaliserende problemen als de emotionele relatie met ouders zijn op deze manier gemeten. Een belangrijk nadeel van zelfrapportage is de kans dat participanten sociaal wenselijk antwoorden (Prinzie, 2004). Dit kan de resultaten beïnvloeden. In sociaal wetenschappelijk onderzoek wordt daarnaast ook vaak gebruik gemaakt van meerdere rapporteurs om een zo volledig mogelijk beeld van de situatie te krijgen (Prinzie, 2004). Echter is bewust voor zelfrapportage gekozen, zodat duidelijk wordt wat de adolescent zelf voelt en er geen interpretatie van anderen meespeelt.

Daarnaast kent huidig onderzoek een aantal sterke punten. Allereerst kan deze studie als innovatief worden beschouwd, omdat er voor het eerst een interactie-effect gemeten wordt van ouderlijke scheiding en emotionele band met beide ouders op internaliserende problemen. Een tweede kracht is dat de studie longitudinaal is uitgevoerd. Er kan naast een verband ook een richting aan het verband worden gegeven. Een derde kracht die hierbij aansluit is het controleren op internaliserende problemen op meetmoment 1, om een basisniveau van internaliserende problemen te garanderen. Tenslotte is een laatste kracht dat de gebruikte steekproef wordt gezien als representatief voor de rest van Nederland door zijn omvang en de wervingswijze van participanten. Ook het scheidingspercentage in de steekproef blijkt representatief. In huidig onderzoek had 21% van de jonge adolescenten gescheiden ouders. Uit een berekening, gebaseerd op gegevens van het CBS, blijkt dat ongeveer 19,8% van de kinderen gescheiden ouders heeft op de leeftijd van 12 jaar (CBS, 2015; Spruijt, & Kormos, 2014).

Conclusie en aanbevelingen

Adolescenten met gescheiden ouders vertonen in de vroege adolescentie meer problemen dan adolescenten uit intacte gezinnen. Ouderlijke scheiding blijkt daarmee in huidig onderzoek een voorspeller voor internaliserende problemen in de vroege puberteit. Dit is een bevestiging van resultaten uit voorgaande studies.

Gekeken naar de emotionele banden met ouders als moderatoren, blijkt de emotionele band met vader van unieke invloed op het verband tussen ouderlijke scheiding en internaliserende problemen in de midden adolescentie. Voor intacte gezinnen blijkt de emotionele band met vader een beschermende factor voor internaliserende problemen. Echter voor adolescenten met gescheiden ouders blijkt deze relatie positief; een goede emotionele band met vader leidt tot meer internaliserende problemen in de midden adolescentie. Ondanks dat de effecten klein zijn, kan vervolgonderzoek zich richten op het uitdiepen van de onderliggende mechanismen van dit interactie-effect. Wanneer meer bekendheid wordt verworven over de rol van de emotionele band met vader na ouderlijke scheiding, kunnen onder andere aanbevelingen gedaan worden over het al dan niet betrekken van ouders bij preventie en interventie.

Huidig onderzoek biedt meer handvatten voor vervolgonderzoek. Huidig onderzoek richt zich op adolescenten waarvan de ouders voor de adolescentie al waren gescheiden (T1). Er wordt geen rekening gehouden met scheidingen die plaatsvinden tijdens het onderzoek (tussen T1 en T3). Ook is er geen rekening gehouden met hoe lang geleden de ouderlijke scheiding heeft plaatsgevonden. Vervolgonderzoek zou zich specifiek kunnen richten op de (kortetermijn)gevolgen van ouderlijke scheiding voor de adolescent, wanneer deze daadwerkelijk in de adolescentie plaatsvindt.

Huidig onderzoek toont aan dat de noodzaak van onderzoek naar gevolgen van ouderlijke scheiding niet is verdwenen; de resultaten tonen aan dat extra aandacht nodig is voor de rol van emotionele band met vader bij het voorkomen van internaliserende problemen na ouderlijke scheiding.

Referentielijst

- Achenbach, T. M., & Rescorla, L. (2001). *ASEBA school-age forms & profiles*. Burlington, VT: Aseba.
- Allen, J. P., Insabella, G., Porter, M. R., Smith, F. D., Land, D., & Phillips, N. (2006). A social-interactive model of the development of depressive symptoms in adolescence. *Journal of consulting and clinical psychology, 74*(1), 55.
- Amato, P. R. (1987). Family process in one-parent, stepparent, and intact families: The child's point of view. *Journal of Marriage and the family, 49*, 327-337.
- Amato, P. R. (1994). Father-child relations, mother-child relations, and offspring psychological well-being in early adulthood. *Journal of Marriage and the Family, 1031-1042*.
- Amato, P. R. (2001). Children of divorce in the 1990s: an update of the Amato and Keith (1991) meta-analysis. *Journal of family psychology, 15*(3), 355.
- Baumeister, R. F., & Leary, M. R. (1995). The need to belong: desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation. *Psychological bulletin, 117*(3), 497.
- Baumrind, D. (1991). The influence of parenting style on adolescent competence and substance use. *The Journal of Early Adolescence, 11*(1), 56-95.
- Block, J. (1971). *Lives through time*. Berkeley, CA: Bancroft Books.
- Bowlby, J. (1969). *Attachment and loss: Vol. 1. Attachment*. Reading MA: Addison-Wesley.
- Buist, M. D. K. L., Deković, M., Meeus, W., & van Aken, M. A. (2004). Gehechtheid en internaliserend en externaliserend probleemgedrag bij adolescenten. *Kind en adolescent, 25*(2), 80-91.
- Centraal Bureau voor Statistiek. (2013). *Huwelijksontbindingen; door echtscheiding of door overlijden*. Verkregen op 10 januari, 2015, van [http://statline.cbs.nl/Statweb/publication/?DM=SLNL&PA=37425ned&D1=39&D2=0,10,20,30,40,50,\(1-1\)-1&VW=T](http://statline.cbs.nl/Statweb/publication/?DM=SLNL&PA=37425ned&D1=39&D2=0,10,20,30,40,50,(1-1)-1&VW=T).
- Chase-Lansdale, P. L., & Hetherington, E. M. (1990). The impact of divorce on life-span development: Short and long term effects. *Life-span development and behavior, 10*, 105-150.
- Christakis, D. A., Zimmerman, F. J., Di Giuseppe, M., & McCarty, C. A. (2004). Early television exposure and subsequent attention problems in children. *Pediatrics, 113*(4), 708-713.
- Clarke-Stewart, A., & Brentano, C. (2006). *Divorce: Causes and consequences*. Yale University Press.
- Cohen, J. (1992). *Statistical power analysis for the behavioral sciences*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Cobb, S. (1976). Social support as a moderator of life stress. *Psychosomatic medicine, 38*(5), 300-314.
- Cubis, J., Lewin, T., and Dawes, F. (1989). Australian adolescents' perceptions of their parents.

- Austral New Zealand J. *Psychiat.* 23: 35-47.
- Douglas, E.M. (2006). *Mending Broken Families: Social policies for divorced families*. Landam, MD: Rowman & Littlefield Publishers.
- Engels, R., Finkenauer, C., Meeus, W., & Deković, M. (2002). Hechting aan ouders en welbevinden van adolescenten. *Pedagogiek*, 20(4), 291-309.
- Field, A. (2013). *Discovering statistics using IBM SPSS statistics*. London: SAGE publications Ltd.
- Furstenberg, F. F., Morgan, S. P., & Allison, P. D. (1987). Paternal participation and children's well-being after marital dissolution. *American Sociological Review*, 695-701.
- Gardner, W.L., Pickett, C.L., Jefferies, V., & Knowles, M. (2005). On the outside looking in: Loneliness and social monitoring. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 31, 1549–1560.
- Gecas, V., & Seff, M. A. (1990). Families and Adolescents: 1980's Decade Review. *Journal of Marriage and the Family* 52, 941-58.
- Grych, J. H., & Fincham, F. D. (1990). Marital conflict and children's adjustment: A cognitive-contextual framework. *Psychological Bulletin*, 108, 267-290.
- Hetherington, E. M., Bridges, M. I., & Insabella, G. M. (1998). What matters? What does not? Five perspectives on the association between marital transitions and children's adjustment. *American Psychologist*, 53, 167-184.
- Hight, G., & Jamieson, L. (2007). Cool with change: Young people and family change. Scotland's Families / Centre for Research on Families and Relationships. Geraadpleegd op 24-1-2014 via: <https://www.era.lib.ed.ac.uk/bitstream/1842/2799/1/CWC%20final%20report%202007.pdf>
- Huisman, M., Oldehinkel, A. J., de Winter, A., Minderaa, R. B., de Bildt, A., Huizink, A. C., ... & Ormel, J. (2008). Cohort profile: The dutch 'TRacking adolescents' individual lives' survey'; TRAILS. *International Journal of Epidemiology*, 37(6), 1227-1235.
- Jong Gierveld, J. de., Tilburg, T. van. (2010). The De Jong Gierveld short scales for emotional and social loneliness: tested on data from seven countries in the UN generations and gender surveys. *European Journal of Ageing*, 7, 121-130.
- Kalmijn, M., de Graaf, P., van Groenou, M. B., & Dykstra, P. (2001). Oorzaken en gevolgen van echtscheiding: een landelijk onderzoek onder gehuwde en gescheiden mensen in Nederland. *Sociale Wetenschappen*, 44(2), 1-15.
- Kunst, A.E., Meerding, W.J., Varenik, N., Polder, J.J. & Mackenbach, J.P. (2007). *Sociale verschillen in zorggebruik en zorgkosten in Nederland 2003*. Rotterdam: Erasmus MC / Bilthoven: RIVM.
- Leon, K. (2003). Risk and protective factors in young children's adjustment to parental divorce: A review of the research. *Family Relations*, 52, 258-270.
- Lopez, F. G., & Brennan, K. A. (2000). Dynamic processes underlying adult attachment organization: Toward an attachment theoretical perspective on the healthy and effective self. *Journal of*

- Counseling Psychology*, 47(3), 283.
- McConaughy, S. H., & Skiba, R. J. (1993). Comorbidity of externalizing and internalizing problems. *School Psychology Review*.
- Meadows, S. O., McLanahan, S. S., & Brooks-Gunn, J. (2007). Parental depression and anxiety and early childhood behavior problems across family types. *Journal of Marriage and Family*, 69(5), 1162-1177.
- Mechanic, D., & Hansell, S. (1989). Divorce, family conflict, and adolescents' well-being. *Journal of Health and Social Behavior*, 14(7), 105-116.
- Ormel, J., Lindenberg, S., Steverink, N., & Vonkorff, M. (1997). Quality of life and social production functions: A framework for understanding health effects. *Social science & medicine*, 45(7), 1051-1063.
- Page, T., & Bretherton, I. (2001). Mother-and father-child attachment themes in the story completions of pre-schoolers from post-divorce families: do they predict relationships with peers and teachers?. *Attachment & Human Development*, 3(1), 1-29.
- Paterson, J. E., Field, J., & Pryor, J. (1994). Adolescents' perceptions of their attachment relationships with their mothers, fathers, and friends. *Journal of youth and adolescence*, 23(5), 579-600.
- Pipp, S., Shaver, P., Jennings, S., Lamborn, S., and Fischer, K. W. (1985). Adolescents' theories about the development of their relationships with parents. *Social Psychology*, 48, 991-1001.
- Prinz, P. (2004). *Waarom doet mijn kind zo moeilijk. Moeilijk gedrag begrijpen, efficiënt straffen en belonen*. Tiel: Lannoo uitgeverij.
- Samuolis, J., Layburn, K., & Schiaffino, K. M. (2001). Identity development and attachment to parents in college students. *Journal of Youth and Adolescence*, 30(3), 373-384.
- Singendonk, K., & Meesters, G. (2002). *Kind en echtscheiding; een ontwikkelingspsychologisch perspectief*. Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Spruijt, E., & Kormos, H. (2009). *Handboek scheiden en de kinderen*. Houten, Nederland: Bohn Stafleu van Loghum.
- Starrels, M. E. (1994). Gender differences in parent-child relations. *Journal of family Issues*, 15(1), 148-165.
- Umberson, D. (1992). Relationships between adult children and their parents: Psychological consequences for both generations. *Journal of Marriage and the Family*, 664-674.
- Valk, M. D. I. E., van der, Spruijt, E. P., de Goede, M., Maas, C., & Meeus, W. (2004). Gezinsstructuur en internaliserend en externaliserend probleemgedrag van adolescenten en jongvolwassenen. *Kind en adolescent*, 25(2), 92-100.
- Videon, T. M. (2005). Parent-Child Relations and Children's Psychological Well-Being Do Dads Matter?. *Journal of family issues*, 26(1), 55-78.
- Wallerstein, J. S., & Kelly, J. B. (1976). The effects of parental divorce: Experiences of the child in later latency. *American Journal of Orthopsychiatry*, 46(2), 256.

- Warr, M. (2002). *Companions in crime: The social aspects of criminal conduct*. Cambridge: University Press.
- Xin, Z., Chi, L., & Yu, G. (2009). The relationship between interparental conflict and adolescents' affective well-being: Mediation of cognitive appraisals and moderation of peer status. *International Journal of Behavioral Development*, 33, 421-429.
- Youniss, J., and Smollar, J. (1985). *Adolescents' Relationships with Mothers, Fathers and Friends*. Chicago: University of Chicago Press.